

CSABA LÁSZLÓ

Az intézményi gazdaságtan és a főáram^{*}

Ez az írás az intézményi közgazdaságtan és a főáram közel hét évtizedes, ellentmondásos viszonyát tekinti át. A középpontban az összehasonlító megközelítés áll, amelynek fejlődését legkiválóbb képviselője, Kornai János munkásságán keresztül mutatjuk be. Jó három évtizede szerte a világon az általános egyensúlyi megközelítés és a racionális várakozások elmélete képviseli a – neoklasszikus szintézis jelentette – főáramot. Az utóbbit a Kenneth J. Arrow és Gérard Debreu fémjelezte iskola, a tucatszámú kiadást megért, Samuelson–Nordhaus szerzőpáros és Mankiw Magyarországon is használt tankönyvei, valamint az évtizedünkben a gazdaságpolitikában irányadóvá vált új keynesi irányzat jelenítik meg. Kutatási kérdésünk az, hogy miért nem jött létre termékenyebb és közvetlenebb kapcsolat a két irányzat között. Miért nem hozott létre párbeszédet kettejük között a rendszerváltozás és a 2007–2009. évi pénzügyi válság elemzése? Hipotézisünk szerint a valósággal kapcsolatos ismeretelméleti-felfogásbeli eltérések olyan mélyek, hogy áthidalhatatlan módszertani szakadékhoz vezettek. A tudomány versengő megközelítései ezért sem elegyíthetők tetszés szerint.**
Journal of Economic Literature (JEL) kód: A10, B25, B31.

Jelen áttekintés térségünk kiemelten legelismertebb közgazdásza, Kornai János 90. születésnapja alkalmából született. Kornai a Nobel-emlékdíjon kívül mindent elért. Ezt a díjat térségünkben egyedül az egykor befolyásos – mára azonban feledésbe

* A Közgazdasági Szemle szerkesztősége ennek a cikknek a közlésével tiszteleg a 90 éves Kornai János előtt.

** Köszönettel tartozom a kézirat névtelen lektorának a tartalomra és a megfogalmazásra egyaránt kiterjedő, igen alapos észrevételeiért és a kézirat szerkesztőjének a szöveg csiszolásáért, Galbács Péternek pedig, hogy az első változat megfogalmazására ösztökélt. Minden fennmaradó hiányosság a szerzőt terheli, észrevételeket közvetlenül várom.

A két irányzat közötti kapcsolat hiányának felvetése annál is jogosabb, mert ahogy a New Palgrave-ben Warren Samuels is megjegyzi: a neoklasszikus és az intézményi elemzés egészen az 1960-as évekig nem is vált el élesen egymástól, csak hangsúlyaik/arányaik tértek el (Samuels [2008]). A Nobel-előadásokban egyébként mind a mai napig rendszeresen és közvetlenül idézik a versengő iskolák képviselőinek eredményeit.

Csaba László az MTA és az Academia Europaea rendes tagja, egyetemi tanár (CEU és BCE) (e-mail: csabal@ceu.edu).

A kézirat első változata 2017. november 24-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2018.1.1>

merült – szovjet matematikai iskola képviselője, Leonyid Kantorovics nyerte el még 1975-ben, mégpedig a neoklasszikusok érdeklődésének középpontjában álló optimális forráselosztás témájában végzett – vagyis hangsúlyozottan nem rendszer- vagy térségspecifikus – kutatásaiért (*Kantorovich* [1965]).

Ha azonban a közvetlen tudományos hatást vizsgáljuk – itt természetesen nem jelentkezik egy-egy eredmény társadalmi relevanciája –, akkor az orosz Nobel-díjas legtöbbször idézett, társszerzős cikkét 1610, a második legtöbbet idézett munkáját 1100 alkalommal idézték.¹ Ugyanezen adatbázis szerint viszont Kornai A szocialista rendszerére csak az angol nyelvű kiadást számítva 3435, A hiány angol nyelvű kiadására pedig 3250 alkalommal hivatkoztak. Kornai könyveinek hatása eme mérhető szempont szerint is figyelemreméltóan nagyobb.

Kornai kimutatható – formális – hatása jelentősen meghaladja számos későbbi Nobel-díjra méltatott pályatársát is. Például a 2016-ban kitüntetett Bengt Holmström (3141 és 1668 idézet), a 2005. évi győztes, Robert Aumann (2851 és 1930) vagy a 2012-ben díjazott Alvin Roth (2700 és 2492) is alulmarad.² Ha az öt legtöbbet hivatkozott művet vesszük alapul, Kornai előnye mindahányukkal szemben utcahossznyivá nő, és még inkább ez a helyzet a teljes idézettség tekintetében.

Kornai művei kivétel nélkül megjelentek magyarul, és emellett számos más, a művek célközönsége szempontjából fontos nagy nyelven, így kínaiul, németül és oroszul is. Ez a művek társadalmi hatása és alkalmazása szempontjából sem közömbös, de önértéke is van (a szépirodalomban, a történettudományban, de a matematikában sem vonja kétségbe ezt senki).

Ilyen háttér mellett válik igazán izgalmassá az a rejtély, amelyet már azonosított az elmúlt évtizedek számos megfigyelője. Miképpen lehet az, hogy Kornai több mint fél évszázados személyes és publikációs jelenléte, igen eredeti és a főáram mikroökonómiai vonalával sok tekintetben egybevágó – általában már korábban közreadott – meglátásai nem váltak a főáram és az ezt leképező globális közgazdasági doktori program szerves részévé? Az sem kézenfekvő, hogy a szocializmus idején szinte kötelező – Nyugaton is megfigyelhető – idézettség csökkenjen, miközben a felismerések intellektuális ereje és eredetisége változatlanul nagy.

Válaszunkat majd az írás végén adjuk meg. Most legyen elég annyit előrebocsátanunk, hogy Kornai János sok évtizedes és igen szerteágazó munkásságát, a különböző tudományágakra és a gyakorlatra tett hatását ma még aligha tudjuk kellő mélységben áttekinteni.³ Mint bemutatjuk, munkásságának vezérfonalát jelenti a

¹ Google Scholar (letöltve 2017. május 23.). E forrás korlátozott megbízhatóságát és módszertani gyengéit magunk is többször szóvá tettük, első közelítésnek azonban tisztán szemléltetési célra nincs jobb.

² Google Scholar (letöltve: 2017. augusztus 26.). A díj – odaítélését követően – természetesen inflálja az idézettséget. A Scopus és a Web of Science más adatokat közöl, mivel a gyűjtés köre csak az általuk kiemelt folyóiratokra vonatkozik, könyvek és könyvfejezetek, valamint más tudományos közlemények egyáltalán nem szerepelnek, mint ahogy nem jelenik meg az angol–amerikai akadémiai körön kívüli (például német, orosz vagy francia nyelvű) munkákban történő említés sem.

³ Az érdeklődőknek a hozzáférést jelentősen megkönnyíti, és épp ezért a rövid, egyértelmű értékelést kizárja, hogy az életmű jelentős része, különösen az elmúlt negyedszázad termése online is elérhető a szerző igényes honlapján: www.kornai-janos.hu.

társadalmi valóság kihívásaira való érzékenység, a gazdasági folyamatok tárgyilagos leírása és a következtetések tesztelése (akár matematikai, akár hagyományos úton). Mindez sokkal inkább a klasszikus közgazdászok sajátja,⁴ semmint a jelenleg uralkodó neoklasszikus szintézisé.

Távolról szemlélve, épp ezek a vonások – a társadalmilag jelentős témák iránti vonzódása, e témák rendszeres elsőbbsége a divatos vagy az adott időszakban legkönnyebben „értékesíthető” kérdésekkel szemben – tették Kornai Jánost a világ közgazdasági gondolkodásának magányos óriásává,⁵ akit nem lehet egyszerűen és egyértelműen besorolni egyik irányzatba sem. A relevancia igénye mindig a módszertani szigorúsággal és a logikai következetességgel, valamint a pontos kifejtéssel társult. Ez akkor is igaz, ha egyes időszakokban más és más témák és módszerek jellemzik írásait.

Kornai sajátos út választása ellenére mind személyében, mind témái és eredményei alapján szinte kezdettől igényelte (volna), hogy a főáram befogadja, gondolataira és felismeréseire akár mégoly kritikusan reflektáljon. Ez azonban mára már ismert és általunk másutt tárgyalt okokból „kiment a divatból”, a főáram alkotta céh zárt körű klubba vált. Mint a puha költségvetési korlátról szóló gyűjteményes kötetének előszavában Kornai megjegyzi, az általánosan (minden rendszerben) megfigyelt mikroökonómiai jelenségeket (és magyarázatukat) egyszerűen mellőzte a vonatkozó irodalom mind a nyugati vállalatkimentések, mind az állami cégek diszfunkciói, mind a pénzügyi válság és annak kezelése terén, holott az mindhárom síkon kiváló elemzési keret lehetett volna (Kornai [2014a] 55–60. o.).

A következőkben nem tematikusan, hanem időrendben mutatjuk be szerzőnk munkásságán át az összehasonlító-intézményi gazdaságelemzés fejlődési stációit. Egy-egy évtizedet egy-egy monográfia kapcsán tárgyalunk. Ez egyfelől elszegényíti, másfelől viszont áttekinthetőbbé teszi az életművet, hiszen így kiszűrjük a gazdaságpolitikai és a tisztán közéleti írásokat. Hasonlót a hasonlóval, főáramot az intézményi közelítéssel vetünk egybe.

Terjedelmi okokból tartózkodunk a vég nélküli vitáktól. Nem merülünk el a régi és az új összehasonlító gazdaságtan mibenlétének és különbségének kérdését taglaló, kiterjedt nemzetközi vitában sem (Djankov és szerzőtársai [2003], Dallago [2004], Roesser–Roesser [2007], Kornai [2015a]). Elég lehet annak rögzítése, hogy a matematikailag konstruált, elvont modellek alkotása maradt máig is a közgazdaság-tudományi fősodor. Az összehasonlító gazdaságtan azonban – tárgyánál fogva – sosem tudott elszakadni a való élet ügyeitől, az intézményi, a történeti, a területi és a sokszor egy-egy országhoz köthető sajátosságoktól, ezért alapvetően az induktív módszertől sem.⁶

⁴ Fine–Milonakis [2009] értelmezésében ez „politikai gazdaságtant” jelent. A magyar (az orosz, a német, a lengyel) nyelvben ez a fogalom azonban másra foglalt, és félrevezető mellékszöveggé lenne, ha szerzőnket így aposztrofálnánk.

⁵ Ez nem emberkerülésre, hanem munkásságának besorolhatatlanságára vonatkozik.

⁶ Kivételt képez az amerikai összehasonlító társaság (ACES) két irányzatot a főáram elvei és módszerei szerint összebékíteni kívánó fóruma, a Journal of Comparative Economics, az Elsevier negyedéves lapja, amely John Bonin és utóbb Daniel Berkowitz és Gerard Roland alatt kimondottan e cél jegyében válogatta cikkeit az elmúlt két évtizedben. Az azonos kiadónál megjelenő Economic Systems, amely részben az európai testvérszervezet (EACES) logóját viseli, az elmúlt két évtizedben Richard Frensch szerkesztésében egyértelműen a főáram kevéssé idézett mellékfórumává silányult.

Elfogadjuk azt az érvet, amely szerint a főáramot pusztán elvontsága miatt nem indokolt valóságidegenséggel vádolni. Állításunk az, hogy a főáram és az intézményi irányzat elvontsági szintje és tárgyalási módja tartósan és egyre erőteljesebben szét-tart egymástól. A főáramot – meghatározó képviselőinek személyes nagyvonalúsága ellenére – az egyetlen helyes megoldásba és módszerbe vetett rendíthetetlen hit jellemzi. Elsődlegesnek a matematikai kifejtésmód kifinomultsága és újszerűsége számít, és csak másodlagos a tárgyalat tartalom társadalmi jelentősége.

Ez a kánon évtizedek óta változatlan, és/minthogy az irányzat meghatározó alakjai, így Robert Lucas és egykori tanítványa, a jelenleg a Világbank vezető közgazdászaként tevékenykedő Paul Romer évtizedek óta azonos megközelítésben fejtik ki nézeteiket (*Lucas* [1996], *Romer* [2015]). Mi azonban a minden komoly elméletörténet (különösen *Backhouse* [1994] és [2014]) által részletesen bemutatott okokból és tényanyag alapján tudományágunkat széles folyamként értelmezzük. Ebben pedig – a tudomány természete szerint – létezhetnek és léteznek is versengő iskolák egymás mellett, amelyekről végső fokon a tapasztalat és a hatalmi elismerés dönt. Ha így van, az intézményi és a fejlődéstani irányzatok egyikeként az összehasonlító gazdaságtan sosem került parton kívülre. Ellenkezőleg: felismerései és témái reflexióra készítették a főáram számos képviselőjét, Coase-től Spence-en át Northig és sok más hírességig. A gazdaság rendszerként való értelmezése többé nem eretnokség (vö. *Blanchard és szerkesztőtársai* [2016]). A következőkben tehát e koordináta-rendszerben tekintjük át – szemelvények révén és szigorúan válogatva – Kornai János munkásságát. Egy-egy kötettel szemléltetjük az adott időszak kutatási programját.

Az 1950-es évek – a túlközpontosítás és a tervgazdaság

Kornai János első, és mind itthon, mind nemzetközileg azonnal nagyra értékelt, sőt klasszikus munkája egyetlen ágazat, a textilipar példáján mutatja be a szocialista gazdaság működését (*Kornai* [1957/1990/2013]). A könyv Kornai János 1956 szeptemberében megvédett és a forradalom közvetlen szellemi előzményei közé sorolt, nagy visszhangot keltett kandidátusi értekezése. Ez volt az első, 1945 után itthon megjelent könyv, amelyik angolul is napvilágot látott (a szépirodalmi szerzők munkái közül is elsőként). Az Oxford University Press adta ki, először 1959-ben, majd 1994-ben. Az elfogulatlan hangnem és a leíró módszer sikeres alkalmazása miatt már a kortársak is mérföldkőnek tekintették ezt a könyvet a tervgazdaság elemzésében. És ebben a minőségében jó két évtizeden át egyedülálló maradt az intézményi gazdaságtanban is.

Az 1920 és 1960 közötti időszak közgazdaságtanában világszerte az összehasonlító módszer jelentette a főáramot, mindenki ezzel a módszerrel élt. Mind a fölöt-tébb normatív marxista közelítésekben, vagyis a szovjet blokk hivatalos krédójában, mind közvetve, a neoklasszikus elemzésben, de az ekkor még befolyásos német ordoliberalizmusban és természetesen a fejlődéstanban is megkerülhetetlen elem volt a két rendszer szembeállítása. Nem utolsósorban a szovjet háborús győzelem (amit

nem igazán értettek, de ideologikusan túlértékelték) azt a meggyőződést erősítette meg, hogy a tervgazdaság működőképes, és sikeres alternatívája a nyugati piacgazdaságoknak. Ezért a tervgazdaságra vonatkozó – javarészt spekulatív – fölvetések bizonyos mértékű tudományos elfogadottságra tettek szert.

Vélhetően az első közgazdasági Nobel-díjas, a vitathatatlan tekintélyű holland Jan Tinbergen fogalmazta meg a következő három-négy évtized (téves) alaptételét. Eszerint ugyanazt az eredményt lehet elérni központosított megoldásokkal, mint a versenypiaci megoldásokkal, a két ideáltípus hatékonysági szempontból ekvivalens (*Tinbergen* [1964]).

Ebben a közegben jelent meg a fiatal közgazdász, Kornai János kötete, amelyben máig ható érvénnyel igazolta: hogyan és miért nem működik hatékonyan és észszerűen – mert nem is működhet – a központi tervgazdaság a gyakorlatban. Ebben nem csak az volt a meggyőző, hogy a való életből vett példák sorából logikailag zárt rendszer rajzolódott ki. Ám megfogalmazódott az azóta sokszor beigazolódott meglátás is: ezek a hibák nem véletlenszerűek. Nem tévedésből, rosszindulatból vagy tudatlanságból fakadnak (amint a kor elemzői láttatták), hanem maga a rendszer az, ami nem javítható. Az efféle meglátásokat 1956 után állásmegvonással és szilenciummal „díjazták”.

A tervgazdaság empirikus leírására ekkortájt sem a keleti, sem a nyugati irodalomban nem vállalkoztak. Spekuláció állt szemben spekulációval, miközben a legtöbb adat vagy államtitoknak minősült, vagy nem is volt ismert. Kornai első kötete – mai fordulattal élve – mikroalapozású makrogazdaságtan volt, igaz, nem Varian és Lucas módjára, azaz nem normatív értelemben.

Továbbá kiemelkedő volt a szocialista gazdaság működésének rendszerszemléletű leírása. Ebben minden egyes részlet összefügg a többivel, vagyis önértékén nem is értelmezhető. Ez – a maga korában talán kissé alábecsült – meglátás a szerző későbbi elméleti munkásságának szegletkövét jelentő rendszerparadigmává szélesedett (*Kornai* [1999], [2016]). Vagyis: igen messze vezető, egész napjainkig érő, a ma folyamatainak értelmezését megkönnyítő elemzési keret született meg hat évtizede.

A világ közgazdaságtana számára már ebben a korai műben is fontos gondolat fogalmazódott meg: a parciális elemzések (amelyek mára abszolút túlsúlyra jutottak) csak a holisztikus közelítés révén nyerik el valódi értelmüket. Az összehasonlító gazdaságtanban – mint ahogy az intézményi közgazdaságtan régi iskolájának képviselő számára is⁷ – ez a meglátás vezérfonalul, sőt a főáram aprólékosságával szemben egy versengő tudományos paradigmaként szintén megfogalmazódott az elmúlt fél évszázad során is (*Samuels* [2008]).

⁷ Ezen iskola vezérképviselője az angol Geoffrey Hodgson, jeles képviselői a nemrég elhunyt Manfred Streit, Stefan Voigt és az amerikai Peter Boettke. Az irányzat hangsúlyos jelenlétét mutatja a három kontinensről írt, új kiadásban megjelent tankönyv (*Kasper és szerzőtársai* [2014]), valamint a Cambridge University Press gondozta *Journal of Institutional Economics*, valamint a Mohr Siebeck által kiadott, jelenleg 173. évfolyamában járó *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.

Kitérő a hatvanas években – matematikai tervezés

A gazdasági szerkezet matematikai tervezése című, első kiadásban az 1960-as évek közepén megjelent kötet Kornai ekkori munkásságának csúcspontja és összegzése (*Kornai* [1965/1973]).⁸ Miközben a szakma a szocialista rendszer megjavítását célzó új gazdasági mechanizmus vitáiban és az egyes megoldások kipróbálásának lázában égett, szerzőnk egy magasabb absztrakciós szinten és a kor nyugati irodalmához csatlakozva fogalmazza meg elemzését.

E megközelítésben két szempont erősítette egymást. Egyrészt a hatvanas évtized világszerte a klasszikus matematikai közgazdaságtan fénykora volt. Nem az jelentette az újat, hogy közgazdasági kérdések elemzésére matematikai nyelvet használtak – ez ekkor már évszázados gyakorlat volt, de még nem kötelező. Másrészt viszont eredendő újdonságnak számított, hogy a matematikai nyelven kifejtett közgazdasági elemzés a gazdaságpolitika tengelyébe kerülhetett.

Ez annál is újszerűbbnek számított, mert a matematikai gazdaságtan nagyjai, William Stanley Jevonstól Léon Walrason át Francis Ysidore Edgeworthig mind az elmélet művelőinek, nem pedig gazdaságpolitikusként tekintették magukat (azaz nem számítottak a Keynes által leszólt „gyakorlati emberek” közé). Sosem foglaltak állást – főként nem a politikai nyilvánosságban – koruk nagy politikai gazdaságtani vitáiban, és nem bizonyultak a gyakorlat mestereinek sem. Jevons például egész vagyont elvesztette egy félresikerült tőzsdei ügyleten. Mindeme vonásaikban az idézettek a 21. század elméleti közgazdászait idézik, amennyiben nem is igénylik, hogy társadalmi-politikai síkon fontos legyen a mondandójuk. Tanulságos, hogy a szocialista gazdaság elvileg működőképes voltáról és annak feltételeiről szóló vita az 1920-as, 1930-as és 1940-es években nem a már létező szovjet gyakorlatról szólt, hanem az elvont elmélet és a matematikai formalizmus terepén zajlott, és voltaképp még a német irányított gazdaság korabeli gyakorlata sem befolyásolta (*Levy-Peart* [2008]).

Ez a jórészt feledésbe merült és mellékesnek tetsző vita az 1960-as évtizedben világszerte új politikai jelentőségre tett szert. A szovjet tervgazdaság az 1960-as évek közepén – különösen a valóságát kevésbé ismerő külföldi szemlélőknek – a piac sikeres és tartós alternatívájának tűnt. Az újjáépítés és a szputnyik kétségtelen sikereit látszólag alátámasztották a túlfújt hivatalos statisztikák. Ezeket a sikereket segített elfogadtatni a sulykolás és a szoroson ellenőrzött, külföldet sem kímélő tudományos propaganda is. A szovjet modell elméletileg komolyan vehető, tiszteletet parancsoló megoldásnak tűnt. Ez az évtized a gyarmati rendszer fölszámolása és az el nem kötelezett mozgalom évtizede is. Ez utóbbi a nemzeti öncélúság kísérletét a tervgazdaság előnyeivel próbálta meg társítani. A teljes foglalkoztatás – sőt a túlfoglalkoztatás – és a társadalmi mobilitás bizonyos formái, az egészségügy és az oktatás hozzáférhetővé tétele – az ezzel járó súlyos minőségromlás mellett is – bizonyos értelemben és főleg a mából szemlélve vívmánynak volt tekinthető.

⁸ A kötet megjelent szlovák (1966), német (1967), lengyel (1969) és angol (1967, majd kibővítve 1975) nyelven.

Ezt a kor egyik legbefolyásosabb közgazdásza, Jan Tinbergen a *The Design of Development* című kötetében és számos előadásában is kifejtette (*Tinbergen* [1958/1966]). A kor normája szerint nem bízhatunk a piacban, hanem kormányzati lépések révén eleve kiigazítandónak tartjuk a piaci játszma végeredményét. Ez más szóval a vegyes gazdaság (*mixed economy*) modellje. Ebben a szemléletben csak idő kérdésének tűnt, hogy a tervgazdaságot piacosítják, míg a piaczgazdaságban természetessé válik az egyre erőteljesebb kormányzati szerepvállalás – az élet minden területén. A tervezés elveszítette korábbi keserű mellékízét. Többé nem tűnt az önkényuralom eszközének és társának. A tervezés így minden felvilágosult elme számára magától értetődő követelménnyé lépett elő.

Kornai kötete ezen idők tanúja. A felvilágosult tervezés lehetősége (utópiája) éles ellentétben állt a kommunista vezetés önkényes, rögtönzésekre épülő és főképp ideológiai-hatalmi szempontokat meg önérdékkövetést megjelenítő gyakorlatával. A piaci szocialisták és a szovjet matematikai gazdasági iskola érveivel megtámogatott korszerű tervezés naprakész, új és jórészt technikai elemzési ismereteket igényelt (volna). A költségek csökkentése és a szűkös források optimális elosztása bizonyíthatóan a főnállótól eltérő, egész más logikájú megoldásokat igényelt volna.

Mondhatná valaki, hogy a gazdasági szerkezet matematikai eszközökkel történő optimalizálása mint tárgyalási szint és javaslat egyaránt visszalépés az évtizeddel korábbi radikalizmushoz képest. Ugyanakkor emlékeztetünk arra, hogy a szerző ekkoriban éppen megtúrt, szélárnyékban élő kutató volt. A szovjet rendszer ekkor örökkévalónak, adottságnak tűnt. A nyugati pályatársak többsége is így vélte. Paul Samuelson például élesen bírálta a piaci vakhitet, és mint a Nobel-bizottság honlapján (www.nobelprize.org) található önéletrésében olvasható, mélyen meg volt győződve arról, hogy csak a kormányzat képes és hivatott biztosítani a teljes foglalkoztatást. A szűkös forrásokat a kormányzat is képes hatékonyan elosztani. Ekkortájt írta meg Samuelson nem kevésbé elismert szerzőtársaival a lineáris programozás széles körű gazdasági alkalmazási lehetőségeit bemutató kötetét is (*Dorfman és szerzőtársai* [1958/1987]).

Kornai tehát mind szellemileg, mind fizikailag jó társaságban tudhatta magát ekkortájt. A kádárizmus jellemzőjeként a hivatalosság egyáltalán nem bánta (eltérően román, keletnémet társaiktól), ha egy másként gondolkodó sokat van külföldön („legalább itthon nem rontja a levegőt”). Különösen így tekintettek arra, akit – elvont gondolkodása miatt – a nagy egyetemek alkalmaztak, nem pedig a hírszerzősközeli szovjetológiai kutatóhelyek.

Ha a gazdasági szerkezet matematikai tervezése hatását vizsgáljuk, kettős hatásról számolhatunk be. Tudományos mércével mérve azt látjuk, hogy e művet négyszer-ötször annyian idézték, mint a kor legtöbbre tartott magyar szerzőit, így Bródy Andrást, Csikós-Nagy Bélát vagy Bognár Józsefet. Kornait formális pozíciók híján és félreállítottága ellenére is rendre meghívták nemzetközi konferenciákra, rangos ösztöndíjakra, és az itthon élő közgazdászok között már ebben az évtizedben kiemelten a legismertebbé vált.⁹

⁹ A külföldi magyarok közül – akik nagyobb hatásúak voltak – ebben az évtizedben kiemeljük Fellner Vilmost, Scitovsky Tibort, Balogh Tamást, Káldor Miklóst, Balassa Bélát és Bauer Pétert. De ők egy „másik ligában fociztak”.

A gyakorlati megvalósítás szempontjából a kötet hatása igen csekély volt. A nyugati országokban a magántulajdon túlsúlya eleve csak indikatív tervezést enged, ami korlátja a szerkezeti döntések matematikai tervezhetőségének. A tervgazdaságban elvileg nem ez a helyzet, és az összehasonlító gazdaságtan ebben a korban éppen ebben látta a tervezés előnyét. Ugyanakkor a valós kommunista gazdaságban – de még a reform utáni Kínában és Vietnamban is – más a helyzet, mert a gyakorlatban a zárt ajtók mögötti bürokratikus alkuk uralkodnak a tervszámok fölött. Nem volt ez másképpen a korabeli Magyarországon sem. Ahogy Balassa Ákosnak a korabeli tervezési rendszert kimerítő leírása bemutatta, az anyagmérlegekre épülő tervezés és a politikai alkuk kettőse a partvonalra szorította a matematikai módszerekre építő megoldásokat (*Balassa [1979]*). Elvileg a keleti kereskedelmi blokkban, a KGST-ben az ötéves tervegyeztetés lehetőséget adott volna e technikák nemzetközi alkalmazására. A korabeli gyakorlat leíró elemzése (*Csaba [1981]*) azonban a legprimitívebb kétoldalú politikai alkudozás továbbélését dokumentálta. Ebben csak alárendelt szerepe volt a számítástechnikai kapacitás mai szemmel nézve gyermekes szintjének vagy annak, hogy – nem meglepő módon – az induló harmadik ötéves terv szempontjából szükséges időben nem készültek el a kétszintű tervezés modelljével.

Az 1970-es évek – Anti-equilibrium

Az Anti-equilibrium a jelen áttekintés szempontjából alapmű (*Kornai [1971]*).¹⁰ Egyfelől kísérletet tesz az akkor még nem egyeduralkodó, de már nagyon befolyásos általános egyensúlyi elmélet meghaladására. Másfelől megpróbálja egyesíteni a két területet: a neoklasszikus közelítést és az intézményi elemzést nem formálisan – ahogy utóbb részlegesen megvalósult –, hanem tartalmi alapon.

Mint ahogy a szerző immár bő évtizede napvilágot látott önéletírásából tudjuk (*Kornai [2005]* 189. o.), éppen a neoklasszikus iskola vezéregyénisége, a nemrég elhunyt Kenneth Arrow ösztökelte személyesen Kornait arra, hogy kéziratos formában meglévő gondolatait könyvvé fejlessze. Vagyis az akkor éppen a végső győzelem előtt álló általános egyensúlyelmélet mestere biztatta kelet-európai pályatársát, hogy egyensúlyelméleti építményének rendszeres és átfogó kritikáját igenis adja közre. Ez – mai szemmel nézve – komoly bátorságot igényelt. Kellott hozzá személyes és szellemi integritás, valamint nem utolsósorban egy olyan terület alapos – technikai és tartalmi – ismerete, amelyet szerzőnk eleve nem sajátíthatott el a rendszeres doktori tanulmányok keretében. Emellett a kifejtés igényelte a – Magyarországon monopolizált, más szocialista államokban nem is létező – közgazdasági elmélettörténetben és az ismeretelméletben való jártasságot is.

Nos, mindez gigászi feladatnak bizonyult. Ugyanakkor alkalmat adott a szerzőnek arra is, hogy a maga idejében – Keleten és Nyugaton – rendelkezésre álló forrásokat a lehető legjobban hasznosítsa, hogy a párhuzamosan alkotó Leonyid Kantorovics

¹⁰ A mű angol (1974, 1975, 1991), román (1974), horvát (1983), német (1975), japán (1975) és lengyel (1977) nyelven is megjelent.

munkáját parafrázálja (*Kantorovich* [1965]). Az eredmény figyelemre méltónak bizonyult. Először: megadta a gazdaság általános leírását – benne a tervgazdaságét is. Ezt technikai jelleggel tette, sem történeti, sem normatív (ideologikus) megfontolásokra nem támaszkodott. Utóbbi éppen a Samuelson és Arrow által győzelemre vitt megközelítés sajátja. Másodszor: a vitát az általános egyensúlyi elmélet magas elvontsági szintjén folytatta. Harmadszor: feltevések helyett empirikus megfigyelésekből levezetett kategóriákat alkalmazott. Ezzel elmélete a gyakorlati helyzetből származtatott, így arra közvetlenül vonatkoztatható keretet nyert. Negyedszer: mint a kötet alcíme lényegretörően megfogalmazza: a kötet „a gazdasági rendszerek elméletéről és a kutatás feladatairól” is szólt. Vagyis éppen a nagy útelágazásnál tett kísérletet arra, hogy összebékítse az összehasonlító-intézményi iskolát és a formalista neoklasszikus közelítést (akkor még messze nem főáramot),¹¹ és egy új szintézist teremtsen.

A kötet alapvetése a közgazdaság-tudományban hagyományosan kialakult meglátásokat követi, Schumpeter, Keynes és von Mises nyomdokán. Eszerint a gazdaság a maga természete szerint komplex rendszer, ezért semmiképpen sem indokolt mechanikai és más fizikai analógiák szerint és főképpen nem indokolt a newtoni fizika eszköztárával elemezni. A gazdaság a lényege szerint társadalmi képződmény, szabad emberek előre nem meghatározható összjátékából és versengése révén épül fel. Ezért bármely valóságosan létező rendszer csak kivételképpen mozoghat valamely egyensúlyi pont körül. Tehát elvileg sem helyes úgy modellezni, mintha az lenne, ami lényege szerint sosem lehet: egy jól megtervezett gépezet. Ezt a meglátást a szerző számos érveléssel és példával igazolja.

E kötet talán leginkább újító és előre mutató eleme az volt, hogy a szocialista gazdaságot is az általános közgazdasági elmélet keretében, sőt annak alrendszereként (és nem pusztán elfajulása gyanánt) tárgyalta. Ez a makrogazdasági szerkezet tervezéséről szóló munka logikus továbbvitele volt, valamint a közgazdasági általánosítás, elméleti értelmezés, a nagy szintézis felé vivő fontos lépés.

Ha az Anti-equilibrium szintézise sikerül, termékeny és gyakorlati hatású elmélet születhetett volna. Ehhez azonban kétoldalú engedményekre lett volna szükség. A neoklasszikusok részéről arra, hogy elismerjék a matematikai formalizmus eszközjellegét, és felhagyjanak az ezzel kapcsolatos elegancia egyoldalú kultuszával, egyetlen sikermércekénti értelmezésével. Az intézményi gazdaságtan művelőinek pedig fel kellett volna adniuk az ideologikus axiómákra történő hivatkozást és az eseti, a részletek iránti vonzódást, részükről az általánosítások és az analitikai közelítés iránti nagyobb fogékonyságra, módszertani igényességre lett volna szükség. Az elvontság közepes szintjén ez nem is kizárt. Bizonyos értelemben a Samuelson által végbevitt fordulat visszafordítására lett volna lehetőség, ha ezt a szakma – akkor már egyre inkább amerikai – főpapjai lehetségesnek és szükségesnek is látták volna. Ezáltal integrálni lehetett volna a fősodorba a „második” mellett a „harmadik világ” ügyeit is.

Az, hogy ez – ekkor még – lehetséges lett volna, merész előfeltételezés, és jó adag naivitást jelentett meg szerzőnk részéről. A teljesítményelv, a pártatlanság, a közcélúság, a tisztességes játékszabályok uralma a klikkekkel szemben, a tudományos

¹¹ Az 1960-as évek végén az Egyesült Államokban a keynesi iskola volt a főáram (mint Angliában is), míg a kontinentális Európában a történeti közelítés és az ordoliberalizmus uralkodott.

monopolizmus elutasítása, a sokszólamúság értékeinek tisztelete – vagyis a régóta hirdetett, de korántsem mindig gyakorolt amerikai elvek jelentek meg ebben a különös kísérletben. Ebben az esetben is megfigyelhető volt a szokásos szereposztás. Egyfelől Arrow maga nagylelkűen és támogatóan nyilatkozott.

De nem kellett sokat várni a második vonal visszavágására sem. Utóbbiak – a már Káldor Miklós ellen is föllépett – Frank Hahn brit közgazdász vezetésével megsemmisítő kampányba fogtak a „tudománytalan”, „színvonalatlan”, visszalépésre biztató, amatőr kísérlet ellen (*Móczár* [2008] 325–354. o.). Tegyük hozzá: ez nem akadályozta meg a Nemzetközi Ökonometriai Társaságot abban, hogy – épp e mű hatására – elnökévé válassza Kornai Jánost 1978-ban.

Kellő rálátással ma már aligha kérdéses, hogy az 1970-es évek elején valóban eljött az ideje a közgazdaság-tudomány lelkiismeret-vizsgálatának. Ekkor dőlt el: kizárólagos lesz-e az általános egyensúlyi iskola uralma minden vezető folyóiratban és egyetemen is. A leszámolás, a pozíciószerezés, semmint a kísérletezés kora volt ez. Kár, mert minden tudományterületen a kísérletek és a tévedések szabad váltakozása vezet el a fokozatos előrejutáshoz, míg az ortodoxia a kiürülés és az elszürkülés útja.

Tanulságos, hogy e könyv alapvető szembeállításai ma sem veszítették érvényéből. A mára fősodorrá vált neoklasszika az eleganciát választotta – matematikai értelemben – a társadalmi relevanciával szemben.¹² Mai ismereteink szerint az Anti-equilibrium volt az utolsó, nagy visszhangot keltett,¹³ átfogó kísérlet a közgazdaságtudomány szemben álló irányzatainak újraegyesítésére, az ekkor már nyolc évtizede tartó módszertani vita (*Levy–Peart* [2008]) meghaladására. Természetesen igaz, hogy az egyesítési kísérletek sosem szűntek meg teljesen: a már említett új intézményi iskola mellett a komplexitás közgazdaságtana, a komplex rendszerek elemzése is számos érdekes és fontos eredményt hozott. Formális és tartalmi elemzés alapján azonban nem igazolható, hogy e kísérletek az Anti-equilibriumhoz mérhető visszhangot keltettek volna a főáram művelőinek körében.

A nyolcvanas évek nagy áttörése – A hiány

Az 1970-es évtized a szocialista tábor jégkorszaka volt. Az 1960-as évtized piacosító reformjait – amelyek közvetlenül építhettek 1920-as évekbeli előzményeikre – átfogó központosítás és a másként gondolkodás hivatalos üldözése követte. Az ekkor – Jugoszláviában és Kínában is – teret hódító marxista vaskalaposság szigorú határt szabott a politikai, a kulturális és a gazdasági decentralizációnak, főként Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i megszállását követően.

¹² Majdnem szó szerint ugyanígy fogalmazott két évtizeddel később az egyik legbefolyásosabb amerikai közgazdász, Alan Blinder: „A neoklasszika fölemelkedése a tiszta elmélet győzelme az empirikus kutatás, az esztétika győzelme a megfigyelés, és részben a konzervatív ideológia győzelme a liberálisok fölött.” (*Blinder* [1988] 279. o.)

¹³ A Google Scholar 902 idézetet jelez az angol kiadásra (letöltve: 2017. szeptember 7.). A korabeli művek közül ehhez hasonló volt az 1974. évi két Nobej-díjas – F. A. Hayek vagy G. Myrdal – ez idő tájt kiadott műveinek visszhangja (*Hayek* [1973] és *Myrdal* [1969]).

A hatvanas évtized színes, változatos és ma már kevésbé ismert kísérletezéssel telt. Azt kutatták, hogy a piac és a központi irányítás miként társítható a gyakorlatban, bár a döntéshozók egyáltalán nem ismerték, így nem is használhatták az előzőkben ismertetett nyugati elméleteket. A hetvenes években ismét a tervirányítás erősítése és a revizionizmus elleni harc került előtérbe. Ez Jugoszláviát is elérte a reformista zágrábi vezetés 1971. évi kiiktatása után.

E fordulatok miatt ismét időszerűvé vált, hogy a szocializmus alapkérdéseit fesze-gessék. Ahogy elsőként Ludwig von Mises jelezte: vajon meddig maradhat fenn egy olyan gazdasági rend, amely a tőkepiac és az önálló bankrendszer kikapcsolása miatt rendszeresen és nagymértékben pazarolja a szűkös erőforrásokat, szembemelve az optimális forráselosztás elemi szempontjaival (*Mises* [1921])? Vagy másfelől közelítve: miként létezhet évtizedeken át a tervgazdaság, amikor 1918 és 1920 között gyorsan, alig néhány hónap alatt összeomlott az összes hasonló kísérlet Lenin hadikommunizmusától a Tanácsköztársaságig?

Az 1970-es évtized hosszú tele alkalmat adott annak rendszeres végiggondolására, hogy mi mikor és mitől működik, és milyen feltételek mellett. Kornai folytatta gondolatainak ideológiamentes, tárgyyszerű kifejtését. Most már csak a szocialista gazdaságról írt, de gondolatai külön hangszerelés nélkül is átjöttek. Eszerint a rendszer nem javítható, mégpedig nemcsak az e korban divatos részleges módosításokkal nem, hanem átfogó, valódi reformok révén sem. A tervgazdaság zárt rendszer, szükségképp termeli újra a hiányt minden téren.

A hiány állami beavatkozást szül, ez pedig újabb hiányokat gerjeszt más téren. Miközben e kötet a korábbiak szerves folytatása, azoknál sokkal mélyebbre ás, a rendszer anatómiáját adja. Aprólékosan igazolja, hogyan épülnek egymásra fogaskerekekként a különféle rendszerelemek, és ennek következtében miért akad fenn kivétel nélkül minden jóindulatú jobbítási szándék a rendszer belső vaslogikáján. A kijózanító/kiábrándító megállapítás az volt, hogy a helyzet reménytelen. Az egypártrendszer keretében sem a matematikai módszerek alkalmazása, sem a piac szimulációja nem vezethet eredményre, sőt a piac részleges megengedése vagy a kor divatos nyugati vállalatvezetési megoldásainak átültetése sem.

A hiány című kötet talán elődjénél is messzebb ment az intézményi gazdaságtan és a mikroökonómia (azaz a főáram) megbékítésének útján (*Kornai* [1980]).¹⁴ Ez a részletekbe menő tárgyalásmódrá, a komparatív statika alkalmazására igaz. És igaz a nemzetgazdasági kérdések mikroalapú megközelítésére is (természetesen nem a mai tankönyvek normatív módján). A kötet nagyszámú fordítása, különösen a kínai és az orosz nyelvű megjelenés mutatja, milyen mély benyomást gyakorolt ez az elemzés a reformerek gondolkodására szerte a világon. A tudományos elismerést pedig mindennél jobban jelzi az, hogy e kötet fogalmai mára forrás nélkül idézhetővé, alkalmazhatóvá váltak a tudományon belül és kívül is. Bizonyítja ezt, hogy például a puha költségvetési korlát, a többletgazdaság és társai a globális közgazdasági szótár megszokott elemeivé váltak.

¹⁴ Megjelent még angol (1980), cseh (1981–1982), francia (1984), lengyel (1985), kínai (1986, 1998) és orosz (1990) nyelven is.

A puha költségvetési korlát általános érvényű mikroökonómiai kategória. Azt a helyzetet jelöli, amikor a fizetőképesség megőrzése nem központi kérdés, a cég rendszeresen többet költhet, mint a bevétele, és az így előálló tőkefelélés sem veszélyezteti a cégvezetés helyzetét. Ez a jelenség – mint tapasztaljuk – messze nem pusztán a tervgazdaság sajátja. A nyugati állami cégek, sőt például a jó kormányzati kapcsolatokkal rendelkező dél-koreai és olasz magáncégek és bankok is rendszeresen e logika szerint működhetnek. A cégvezetés – jó politikai kapcsolatai miatt – biztosan számíthat arra, hogy a hatóságok majd kimentik, és ez az „ismételt játékok” során mindig így lesz.

Hasonlóképpen a többletgazdaság és a hiánygazdaság is teljesen általános érvényű mikroökonómiai kategória. Éppen attól lett olyan terjedelmes A hiány, hogy részletekbe menően igazolja: miért és miképpen vezet el a köztulajdonon alapuló rendszer elkerülhetetlenül nemcsak a hiányhelyzetek kialakulásához, hanem – ezek feloldása helyett – újratermelődésükhöz is. És fordítva: miért elkerülhetetlen a piacgazdaságban bizonyos slack (ráhagyás, többlet), miért nem lehet soha teljes a kapacitáskihasználás. Más szóval a munkanélküliség és némely források tartós kihasználatlansága nem kerülhető el egy kapitalista rendszerben. Továbbá: a visszatérő hiányhelyzetek, a választék és a minőség elhanyagolása, a modern gazdaság túlnyomó részét adó szolgáltatások elhanyagolása a szocializmusban nem kerülhetők el. Mindkét jellemző rendszerspecifikus, nem eseti, nem kiiktatható. Ugyanebből következik az innováció elhanyagolása, hisz ha a már bevált modellek is futnak, fölösleges újítani. A maga korában műszaki csodának számító Trabant vagy a Zsiguli/Lada – amely az 1967-es év autójának, a Fiat 124 modelljének az adaptálása – két-három évtizeden át jelentős módosítás nélkül is uralták a piacot.

E felismeréseket nem érdemes ideologikusan értelmezni. Nem arról van szó, hogy Kornai írásában a munkanélküliség jó (fegyelmező erő – mint a neoklasszikus és marxista közelítésben), vagy hogy a szolgáltatások és a választék hiánya mellékes lenne a tervgazdaság vélt vagy valós előnyeihez mérve. Arról azonban érdemes szólni, hogy mely vonások immanensek az adott elrendezés egészére nézve. Mai szemmel ez az ízig-vérig intézményi gazdaságtani könyv jutott a legmesszebbre a modern, mikroökonómiai jellegű elemzés eszközeinek használatában, amikor azokat az eltérő gazdasági rendszerek bemutatása során hasonló szigorúsággal alkalmazta. Ez tartós eredményeket hozott, és – nem mellékesen – meghozta szerzőjének a világméretű elismertséget is.

Az 1990-es évek – a birodalom bukása és A szocialista rendszer diadalútja

Az 1990 és 2010 közti évtizedekben Kornai János munkássága két eltérő területen bontakozott ki. Ezek egyike az e cikk témaköréhez kötődő, elvontabb akadémiai megközelítés, amelyben A szocialista rendszer című kötet foglal el központi szerepet (Kornai [1993]).¹⁵ Ezzel párhuzamosan egy nem kevésbé érdekes és fontos, de áttekintésünk megközelítési módjába nem illő munkásság bontakozott ki. E munkásságban

¹⁵ Eredeti kiadás angol nyelven (1992), megjelent még német (1995), francia (1996), bolgár (1996), orosz (2001), vietnami (2002) nyelven is.

a posztoszocialista átalakulás különféle időszerű, gyakorlati gazdaságpolitikai kihívásaira válaszol a szerző. Mivel e cikkben törekszünk arra, hogy hasonlóan a hasonlóval vessünk egybe, a gazdaságpolitikai írásokat nem tárgyalhatjuk a neoklasszikusok és az intézményiek sokkal elvontabb síkján. Ezzel egyáltalán nem kívánjuk alábecsülni az egészségügy, a költségvetés vagy éppen a bizalom kérdését és a szerző ezzel kapcsolatos megnyilvánulásait. Mindazonáltal az utóbbi írások rendszeres áttekintése – már csak mennyiségük miatt is – külön tárgyalást igényelne.

Maradunk tehát Kornai János legismertebb és nemzetközileg is leggyakrabban idézett könyvénél: A szocialista rendszernél. A kötet valódi kórbonctani vizsgálat az éppen elhalálozott szovjet rendszerről. Bár általában úgy tartják, hogy a megfelelő történelmi rálátás az érvényes elemzés előfeltétele, esetünkben a kötet megjelenése óta eltelt negyedszázad már elég hosszú idő ahhoz, hogy megkockáztathassuk: ez a monográfia a szovjet típusú gazdaság véglegesnek mondható elemzése. Kornai művét az újabb levéltári kutatásokkal, statisztikai elemzéssel és az *oral history* segítségével csak árnyalták a későbbi elemzések, de alapjában nem módosítottak semmit. Természetesen az is igaz, hogy a tudományban semmilyen meglátás sem örök érvényű.

A könyv angol kiadását e cikk lezárásáig 3545 alkalommal idézték.¹⁶ Ez az idézettség messze megelőzi minden olyan kutatóét, aki nem az Egyesült Államok valamely elit egyetemén él és tanít főállásban. A kiemelkedő visszhang annál is figyelemreméltóbb, mert a közgazdasági szakirodalmat – és ma már sajnos egyre inkább az előléptetési és a finanszírozási gyakorlatot is – egyre inkább és kizárólagos jelleggel a folyóiratcikkek uralják a monográfiák ellenében. A témában nemigen született cikk vagy könyv, amelyben ne idéznék ezt a hatalmas munkát. A térségben – de a szűkebb szakmában is – e mű szerzőjét Nobel-esélyesként tartották számon. De mint tudjuk, nemcsak az irodalmi, hanem a közgazdasági Nobel-bizottságban is az ízlések és az érdekek küzdelme folyik. A kötet megjelenésekor – az 1990-es évek elejére – már áttört a folyóiratcikkeket egyoldalúan túlértékelő nézet, hiszen, úgymond, „ez a mérce a természet- és az élettudományban is”. Hasonlóképp a kémia és az orvostudomány gyakorlatát másolja az, hogy egyre inkább kerülük a szakterület – természetesen mindig megosztó – nagyjait, és inkább a kisebb, technikai jelentőségű korrekciós elméleteket díjazzuk (ezek ugyanis ritkán válnak élénk vita tárgyává).

Hogyan is összegezhető egy – tartalma és terjedelme szerint – fölöttébb átfogó (magyarul és angolul egyaránt 670 oldalas) monográfia, amely a szovjet típusú tervgazdaság enciklopédiájának is tekinthető? A könyv három fő részből áll: az előzmények összegzéséből, a klasszikus rendszer alapos leírásából, valamint a különböző időszakok és országok reformjainak és ezek eredménytelenségének magyarázatából. Kiemelhető az irodalomfeldolgozás alapossága és az országtapasztalatok sokszínűségének bemutatása. Ennek révén a szerző elkerüli a szovjetológia és az átmenettan egyik gyermekbetegségét, amikor egy-egy ország sajátos megoldásainak túlzott általánosítása adja az elméletet.

Mit tekinthetünk e mű különös sajátosságának a részletek – köztük a statisztikai elemzések – alapossága és a versengő nézetek korrekt bemutatása és értékelése mellett? A már jelzett, a maga nemében páratlan visszhang annak a jele, hogy különböző

¹⁶ Google Scholar (szüretlen adat, letöltve 2017. október 11.).

területek művelői hosszú időn át fontosnak tartották a maguk kutatása számára is. Számkra – részt vevő megfigyelőként – a könyv éppen azon vonása miatt bizonyult meghatározónak, amely szerzőjét kizárta a főáramból, és a régi intézményi iskola¹⁷ kereteibe „szorította be”, ez az iskola pedig a 2007–2009-es válságig mellőzöttnek volt mondható. Mint a könyv alcíme is jelzi: klasszikus politikai gazdaságtani műről van szó, amely a hagyományokhoz híven, szándéka és eredménye szerint is, a többi társadalomtudomány művelőjéhez is szólt. Ez olyan időszakban történt, amikor a makroökonómia – a legújabb európai áttekintést idézve (Vroey [2016] 174–190. o.) – Lucas „forradalma” nyomán eleve csak elképzelt konstrukciókkal foglalkozik, amelyekben nincs többé külön elmélet és tartalom, „hanem maga a matematikai modell az elmélet” (uo. 177. o.). A tervgazdaság leírása nyilván nem számít annak.

Elég a tartalomjegyzéket föllapoznunk ahhoz, hogy érzékeljük: micsoda fordulat ment végbe az Anti-equilibrium, valamint A hiány tárgyalásmódjához képest. A bevezető módszertani rész meggyőzően érvel amellett, hogy a szovjet szocializmus nem pusztán egy volt az önkényuralmi rendszerek sorában, hanem történelmileg egyedülálló jelenség. Ezért teljességgel félrevezető, ha e rendszert a maga meghatározó, érdemi vonásainak mellőzésével elemzik. E lényegi elemek közé sorolhatjuk a marxi ideológia egyeduralmát, az egypártrendszert, az alá-fölé rendeltség meghatározó voltát az élet minden terén, a rendszerszintű elnyomást, a mindenféle visszacsatolás kiiktatását, valamint a rendszer intézményes és fizikai zártságát, a külvilágtól való teljes elszigetelődést (ez utóbbi időben és térben változott).

A gazdaságban sem volt helye a munkahelyi konfliktusnak. A fogyasztó egyáltalán nem lehetett szuverén, és nem választhatta a külföldiek szolgáltatását vagy termékét a számára kijelölt hazai szolgáltatás vagy termék helyett. A vállalatvezetés számára kimondottan közömbös volt az egységnyi befektetéssel elért haszon (RoE) értéke vagy a cég külső értékének (piaci értékelésének) alakulása.¹⁸ A siker egyedüli vagy legfőbb mércéje a tervteljesítés és a rögtönzött – sokszor értelmetlen – politikai elvárások kiszolgálása, a megfelelési vágy, a szolgálalelkűség. Ez utóbbi az észszerűség, a tisztesség rovására történt, vagy éppen az emberi és anyagi költségek figyelmen kívül hagyását is jelenthette. Nincs egyetlen gazdasági mutató sem, amit maximalizálnának. A célfüggvényben központi helyen a politikai hatalom kisajátítása, az önjelölt élcsapat és útítársaik helyzetének bebetonozása szerepelt.

Az 1956–1957-es radikalizmushoz való visszatérés fölöttébb indokolt volt. A közgazdaság-tudomány nem állt készen arra, hogy megérthesse: mi is történt valójában. Ha a kor tudományos mércéjét vesszük, ez – mint láttuk – óriási visszalépés volt a holisztikus megközelítések világába, szemben az ekkorra már kizárólagossá vált részletvizsgálatokkal és – az eredendően ismétlődő eseményekre kialakított – formális elemzés követelményeivel. És visszalépés volt a megelőző három kötet objektívizmusától is.

¹⁷ Az új intézményi iskola – magát a régivel szemben meghatározva – voltaképp a mikroökonómia egy ágának tekinthető, mert a főárammal azonos paradigmára és módszertanra épít (Alston [2008]).

¹⁸ Mint Mises [1921] klasszikus érveléséből kitűnik, ez a mikroökonómiai szempont/követelmény teljesen általános, és független attól, hogy a cégek részvénytársasági formában működnek-e. Egyébként – mint nálunk az IBUSZ és a Mahart esete példázta – ennek sem volt operatív következménye a vállalati működésre, még kevésbé annak eredményességére nézve.

Aki átélte ezt a korszakot, annak számára nem kétséges: ez a „visszalépés” a korszellemet jelentette meg, hisz egyikünk sem tudta (és nem is akarta) kivonni magát a szemünk láttára fordulatot megélt történelem hatása alól. Lehetetlen volt ellenállni a felszabadulás élményének. Végre ki lehetett lépni a féligazságok, a bizánci nyelven kódolt üzenetek, az összekacsintások világából, és le lehetett számolni az öncenzúrával is.

A szovjet korszak értékelése e kötetben megsemmisítő erejűre sikerült. Különösen fájó lehetett a kortársaknak az, hogy a – maguk idején a Nyugaton is elismert – piaci szocialista reformokról bebizonyosodott, hogy eleve zsákutcások voltak. Nem azért, mert képzetlen vagy rosszindulatú emberek tervezték és alkalmazták volna őket, hanem azért, mert rendre a makrorendszer koherenciájának falába ütköztek. Amint egy reform fölkaparta a vertikális függőségek katonás rendjét, a visszacsapás nem maradhatott el. Kornai könyve azt igazolta, hogy ez vastörvényként érvényesült a szovjet szocializmus teljes életpályáján – teljesen eltérő fejlettségi szinteken vagy más-más kulturális adottságok mellett is.

Mai szemmel nézve nyilván az a perdöntő, hogy nem teszik-e ezt a meglátást meghaladottá a vietnami és főleg a kínai tapasztalatok. Különösen Kínát szokás a szovjet modell pragmatikus alternatívájának tekinteni, ahol kellő óvatosság mellett elkerülhetővé vált a szovjet összeomlás megismétlődése, és helyette a lassú, szerves fejlődésen alapuló átmenettel jött létre a kapitalizmus, rombolás nélkül (*Naughton* [2017]). Ebben az értelmezésben Kína már rég maga mögött tudhatja a „szocialista rendszert”. Bár az egypártrendszer fennmaradt, de elkerülték a tervgazdaság szétesését térségünkben követő „szükségtelen rombolást”.

Anélkül, hogy e messze vezető – bár fontos – vitába belebonyolódnánk, leszögezhajuk: az általunk ismertetett monográfia egy negyedszázaddal ezelőtt nem az ázsiai országokról, hanem a szovjet típusú gazdaságokról szól. Kínára – történelmi és gazdasági adottságai alapján – akkor sem illett a szovjet szocializmus kényszerzubbonya, amikor – 1949 és 1958 között – vezetése erre kimondottan törekedett. Bármit gondoljunk is Kína 2017–2018. évi viszonyairól, azok biztosan nem vethetők egybe a széteső szovjet birodalomban 1992-ben észleltekkkel. Megítélésem szerint éppen ezért a kínai tapasztalat semmit sem von le A szocialista rendszerben kifejtettek tudományos érvényéből. Ezzel szemben elterjedtté vált, hogy Kína teljesítményét két-három mutató alapján túlértékelték, és szokás szerint, de meg nem indokolhatóan mellőzték a szélesebb értelmű „fejlődés mint szabadság” (*Sen* [2003] szerinti) mozzanatait. Egyik nem régi írásában *Kornai* [2014b] maga is kételyeket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy Kína sikertörténet-e.

A tudományban megszokott módon minden elméletet elsősorban a kialakulásakor meglévő ismeretanyag és empiria alapján ítélnünk meg. Ennek alapján ma sincs okunk arra, hogy a kelet- és a közép-európai reformokról kialakított ítéletet kétségbe vonjuk. A rendszerként való működés lényegéről és a politikai megfontolások túlsúlyáról szóló alaptételt nem érvénytelenítette semmilyen későbbi írás. Ellenkezőleg: a kínai reformok alapos, levéltári forrásokon és interjúkon alapuló elemzése kiemeli: Teng Hsziao-ping tudatos döntéssel vetett gátat 1989 júniusában annak, hogy gazdasági reformjai a politikai színtérre csapjanak át, és ott esetleg kikerüljenek a kommunista párt ellenőrzése alól (*Pantsov–Levine* [2015] 407–417. o.). Ez a döntés pedig 2004-től kemény és jól kimutatható korlátokat szabott a gazdaság további piacosításának.

Mint a kétezres évek kínai reformfolyamatának befagyását bemutató bennfentes elemzés részletesen igazolja, a lényeg éppen ez: a politika elsődlegessége, az egypárt-rendszerből adódó korlát (*Zhang* [2014]). Vagyis a kínai szocialista rendszerben sem lesz bármi gyökeresen eltérő – a Kínai Kommunista Párt 2017. októberi, 19. kongresszusa ezt már azoknak is jól előrevetíti, akik korábban látni vélték az átütő reformokat. A kongresszus ugyanis a közismerten keményvonalas Hszi Csin-ping elnök hatalmát gyakorlatilag örökre bebetonozta, és a hétfős politbűrót feltöltötte a saját embereivel. Vietnam esetében még inkább vitathatatlan a pártirányítás elsődlegessége, főleg az ország északi részén. A tényeket ismerők közül senki sem gondolkodik a piaci reformok olyan kiterjesztéséről, amely a politikai demokratizmus irányába hatna.

Az új évezred első tizede – A gondolat erejével

Kornai rendhagyó önéletrajzának¹⁹ lényegét az angol alcím adja vissza: „Szabálytalan szellemi kalandozások” (*Kornai* [2005]). Ez a könyv lehúti azokat, akik az önéletrajza alapján próbálnak közel férközni közismerten távolságtartó szerzőjéhez. A könyv maga meglehetősen egyenetlen. Első része számos klasszikus önéletírás-elemet tartalmaz. Később viszont a szöveg egyre határozottabban elmélettörténetté válik, amit az egyik résztvevőként fontos háttér-információkkal gazdagít (s eközben egyre inkább háttérbe szorul a szigorúan személyes vonal). Az e műfajban gyakori „történetem a történelem” helyett a közgazdaság-tudomány egészének fordulatokban gazdag sodrása bontakozik ki, s mindezt voltaképp mindenkinek érdeemes ismernie, aki e szakmát valóban érteni kívánja.

A szerző határozottan kerüli a memoárirodalomban szokásos „pedig én előre megmondtam” típusú történeteket. Igen provokatív és sok meglátás átértékelésére sarkalló, önreflektív írás. Mélysége miatt a kevésbé népszerű és kevésbé idézett munkák sorába került (az angol kiadásra a Google Scholar hatodik lapján találunk, a magyarra a hetediken, összesen 12 idézettel), de a recenziók száma napi-, heti- és havilapokban elérte a százat világszerte.²⁰

Hogyan értelmezzük ezt a durva ellentmondást? Egyfelől: az önvizsgálat és az önkritika nem erénye a tudósoknak általában, a közgazdászoknak pedig még kevésbé. A matematikai formalizmus uralma a szakma számos vezető képviselőjét hajlamosította arra, hogy cáfolhatatlannak és örök érvényűnek véljék a maguk állításait. Ugyanez a magatartás az időbeli és a tartalmi kérdéseket háttérbe szorította a matematikai eleganciával szemben. Végül egy – Samuelsonnak tulajdonított – fordulat nyomán a közgazdászszakma nemigen foglalkozik saját elméletének történetével és előzményeivel sem.²¹ Az idézett mondás szerint „a közgazdász nem olvas sem könyveket, sem tízévesnél régebbi cikkeket”.

¹⁹ Megjelent még angol (2007), német (2011), francia (2014), orosz (2008), kínai (2009, 2013), japán (2006), szlovák (2011), vietnami (2008) és lengyel (2008) nyelven is.

²⁰ Google Scholar (letöltve 2017. szeptember 9.).

²¹ Az utóbbi veszélyeire a jeles holland elmélettörténész, Mark Blaug máig ható érvénnyel hívta föl a figyelmet fölöttébb ironikus cikkében (*Blaug* [2001]).

E történelmietlen módszerek számos elméleti és gazdaságpolitikai melléfogáshoz vezettek a rendszerváltozás során, s ezekre Kornai János több – e helyütt nem tárgyalt – írásában hívta föl a figyelmet. Igaz, e figyelemfelhívások aligha tették népszerűbbé, különösen azok körében, akik már megtalálták a minden téma elemzésére egyedül hivatott tudományos módszert.

Továbbá megemlíthetjük azt is, hogy ez a könyv bizony nem könnyű olvasmány. Számos ismeretet előfeltételez, mind az egyes országok és időszakok, mind a szakma rejtélyeinek tekintetében, és bizony nem ismerteti a fentebb töredékesen összegzetteket sem. Ez bizony nem az a szabvány ismeretanyag, amellyel rendelkezik minden alapképzésen átesett fiatal közgazda. Sőt a „globális közgazdasági doktori programot” elvégző hallgatók abban sem lehetnek egész biztosak, hogy egyáltalán közgazdasági művet olvasnak-e. Az elmélettörténetet ugyanis kivették az amerikai képzésből már az 1980-as években, a nyugat-európaiból pedig az 1990-es, míg a kelet-európaiból a 2000-es évek során.

Épp ezért – vagy talán éppen a mondottak ellenére – A gondolat erejével bizonyára mérföldkő mind szerzője életében, mind a közgazdaság-tudomány történetében. Sem a szerzőt, sem a mai közgazdaság-tudományt nem tudjuk megfelelőképpen tanítani, ha az e kötetből összegyűjthető ismeretanyagunk és háttér-információknak nem vagyunk a birtokában. Például hasznos lehet tudnunk azt, hogy ki, mikor és miért foglalta el a később az illető nevéhez kötődő álláspontot.

Érdemes kitérnünk azokra a szakmai és politikai korlátokra is, amelyek az eddig tárgyalt művek mindegyikét övezték. A diktatúra elmúltával már nem is emlékszünk a cenzúra nyílt és közvetett hatására, egyes kijelentések politikai utóéletére vagy arra, hogy némely tudományos nézet hirdetőjének – különösen a kellemetlen igazságok kimondójának – nem emeltek lovas szobrot. Sőt olykor még külföldi kapcsolatait is csak esetlegesen tarthatta fenn (hiszen nem a világháló korában éltünk). A nyilvánosság előtt kimondott szó – de különösen a leírt, kinyomtatott gondolat – életesélyeket befolyásoló tényező volt.²²

Kornai számára meglepő lehetett, milyen megosztónak bizonyult az Anti-equilibrium, és – mint önéletírásában ki is tér rá (251–253. o.) – mennyire kényes öncenzúrárt követett A hiány megírásakor, a benne foglalt kézenfekvő politikum mellőzése miatt. Bizonyára kijózanítóan hatott – mint idéztük –, hogy szerzőnk évtizedekkel korábról származó meglátásait – a tudomány elemi etikai követelményeit mellőzve – a később jövők nem használták. A mikroökonómia terén inkább az újrafelfedezések terjedtek el. Másfelől biztatót azt látni, hogy az intézményi gazdaságtan egyik vezéreképviselője sosem adta fel a globális közgazdaság-tudomány újraegyesítésének programját, amely az új elemzési eszközöket a való világ jobb megértésére ösztönözné mind a cégek, mind pedig a nemzetgazdaság szintjén. Egészen véve sem Kornai János munkásságát, sem a mai főáramot nem érthetjük jól e mély és személyes hangvétellű kötet nélkül.

²² Nyilván nem kevésbé bizarr, hogy ezt a kétezres évekre „a lét elviselhetetlen könnyűsége” váltotta fel (392. o.).

A 2010-es évek – kapitalizmus és illiberalizmus

Kornai jelen évtizedbeli munkásságának három meghatározó írása szerves egészet alkot: Gondolatok a kapitalizmusról című könyve (Kornai [2011])²³ és két Közgazdasági Szemlében megjelent tanulmánya: Piketty [2015] nagy visszhangot kiváltott monumentális művének megsemmisítő bírálata (Kornai [2015b]), valamint az illiberális piacgazdaság elve és gyakorlata mint az évtizedes tapasztalat kiváltotta jelentős önrevízió, a munkásságának alapját képező rendszerparadigma újraértelmezése (Kornai [2016]).

Az itt felsorolt írásokat voltaképpen indokolt együtt olvasni, mert a piacgazdaság és a demokrácia – negyedszázada még eldöntöttnek vélt – örökzöldjének elmélyült átgondolására ösztökél. Végül is mit kellene szeretnünk a kapitalizmuson, és mit gondoljunk a világszerte új erőre kapó antiliberális hullámról? Közgazdasági szempontból ezek az írások azt bontják ki, amit Piketty és mások hajlamosak semmibe venni. Azt, hogy a kapitalizmus mitől oly dinamikus rendszer – szemben más megoldásokkal. Kornai eredendő meglátása az, hogy a növekedés alapja nem a tőkefelhalmozás, mint a marxizmus állítja, és nem is a szűkös erőforrások optimális elosztása, mint ahogy a neoklasszikusok vélik. A végső hajtóerő az innováció és annak társadalmi hasznosulása, a valósággal foglalkozó elemző ezt egyszerűen nem zárhatja ki értelmezési keretéből. A Gondolatok a kapitalizmusról című kötet második része a többletgazdasághoz szükséges feltételeket bontja ki.

E kötet jelentősége – elődeihez hasonlóan – utóélete révén bontakozik ki igazán. Thomas Piketty nem titkoltan a 21. századi Marx tógájába bújik, művének terjedelme, mondanivalójának kifejtése és következtetései alapján egyaránt. Ő már korábbi jeles cikkeivel is az egyenlőtlenségek kutatójaként vált ismertté. Nem meglepően, nagy művében ugyanarra jut, mint egykor Marx: a vagyoni különbségeket nem a jobb teljesítmény magyarázza, hanem az öröklött vagyon és a terjedő monopolizmus.

Piketty az öröklés mellett hét további – túlnyomórészt a vagyon létrehozását, nem pedig elosztását célzó és eredményező – tényezőt is felsorol, és kifejti: az innováció a választék, a minőség és nem utolsósorban a hozzáférés forradalmi megváltozását eredményezte. Ezért alapjában hamis a kérdést úgy tárgyalni, mintha az alapeset egy adott nagyságú torta más-más szempont szerinti felszeleteléséről szólna. Az utóbbit a statisztika mellett a mai világ megfigyelése sem támasztja alá.

A demokrácia és a piacgazdaság – valamint az erre vonatkozó nézetrendszer – számára az illiberalizmus világméretű térnyerése jelenti a legfőbb kihívást. Ezek közé tartozik az EU-ból történő brit kilépés, Donald Trump elnöksége és Kína növekvő nemzetközi befolyása is. Kornai János ezért visszatér egyik alapvetéséhez, a piacgazdaság és a demokrácia viszonyát kifejtő rendszerparadigmához (Kornai [2016]).

Miközben nem adja fel korábbi meglátását arról, hogy a két elrendezés között természetes összhang van, minthogy a demokrácia hosszabb távon sosem alapulhat a köztulajdonon, meglátását újabb tapasztalatai alapján finomítja. Az 1990 utáni negyedszázad

²³ Megjelent még angol (2013), orosz (2012), japán (2016), vietnami (2012), lengyel (2014) és román (2017) nyelven is.

elemzésével arra jut, hogy a kapitalizmus hosszabb idő átlagában is együtt élhet, mi több, a mi világunkban együtt is él a demokráciát korlátozó és lerontó megoldásokkal. Ezt a hibrid rendszert autoriterként írja le. Ebben az értelmezésben már kevésbé paradox az ázsiai gyakorlat, ahol az egypártrendszer a szovjet modellből ismertnél lényegesen nagyobb fokú piaci koordinációval is képes tartósan együtt élni. Más szóval: a kapitalizmus sokkal rugalmasabb és alkalmazkodóképesebb elrendezés, mint ahogyan azt az összehasonlító gazdasági rendszerelmélet valaha is föltételezni merte.

Ebből következően a szerző 90. születésnapja előtt megjelent tanulmánykötetbe gyűjtött írásai (*Kornai* [2017]) – különösen, ha egyvégtében olvassuk a korábban már megjelent műveket – meglehetősen borúlátással szólhatnak arról, hogy az autokratikus kapitalizmus hibrid rendszere sokkal tovább és főképp sokkal több országban – nem csak Ázsiában – lehet életképes, mint azt korábban véltük. Az uniós csatlakozással és a rendszerváltoztatással létrehozott formális intézményrendszer működését jelentősen módosíthatják az informális intézmények és a politikai gyakorlat által is alakított társadalmi elvárások és normák, akár ki is üresíthetik, vagy árnyéklétre korlátozhatják. E ma még lezáratlan történelmi folyamat kimenetelét nem kívánja megjósolni, de jól látható, hogy a világfejlődés fősodra nem errefelé halad.

Zárszó – az integrálhatóság korlátos

Mint vázlatos áttekintésünkben is kitűnhet, Kornai János munkássága jó fél évszázada meghatározó jelentőségű. Mindenekelőtt a globalizáció korában közvetlenül is használható összehasonlító gazdasági diszciplínában, de a szélesebb, több társadalomtudományban is művelt intézményi megközelítés szempontjából is. Még számos kötet és egész kutatási témák ismertetése nélkül is kitűnik, hogy e heroikus kutatási program fölöttébb jelentősnek bizonyult a világ közgazdaság-tudományának fejlődésében.

Kornai munkásságának visszatérő vonása, hogy hidat épít a Kelet és a Nyugat gondolkodásmódja és kutatási programja között. Ezért nem kerülhetjük meg a kérdést: miért nem bizonyult ez a törekvés sikeresebbnek, miért nem lett átütő erejű? Hiszen a szerző hat évtizede van jelen a tudomány globális piacán, a legjobb egyetemeken tanított, vezető kiadók és vezető lapok sora adta közre írásait. Mi hibázott ahhoz, hogy e tömérdék felismerés és újítás a fősodor részévé válhasson? Hiszen a már ismert összefüggések újrafelfedezését csak az egészen kezdők nem tartják szégyennek bármely tudományágban.

E kérdésre a magát Kornai tanítványaként meghatározó matematikai közgazdász, Móczár József adott választ nemrég közreadott terjedelmes írásában (*Móczár* [2015]). Bemutatja, hogy a Lucas „forradalma” révén uralkodóvá vált dinamikus sztochasztikus egyensúlyi modellek (DSGE), illetve a Kornai legjobb műveit átható empirikus megközelítés, történelmi és intézményi leírás mind az ismeretelmélet, mind a kutatási program felépítésének tekintetében – az Anti-equilibrium óta – kibékíthetetlen ellentétben maradtak.

Rendben van – mondhatnánk. De nem integrált-e már a főáram más, kezdetben vele kíméletlenül szemben álló irányzatokat is, kezdve a keynesi és a – Friedman

idejében még határozottan nem formális – monetarista iskolával? Samuelson átütő sikere közismerten éppen a szintézis létrehozásában állt. Ezt követően az új keynesi iskola (Dixon [2008]) beépített a nagy rendszerezésbe a neoklasszikusok által soha el nem fogadott elemeket/felvetéseket is. Példaszerűen ilyen elem volt a tökéletlen verseny, a piaci merevségek, a költségvetési multiplikátor jelentős változása vagy akár a pénznek a termelési szintet befolyásoló hatása is.

Ezen áttörések mindegyikét az alapozta meg, hogy képviselői szigorúan a Samuelson által kialakított ideál szerint haladtak, és beérhették meglátásaik formális matematikai kibontásával. És éppen ez hozta létre az iskolák között korábban elképzelhetetlen átjárást. Ugyanakkor az sem lehet kérdéses, hogy – mint nagy ívű áttekintésében Galbács Péter kifejti – sem elvileg, sem gyakorlatilag nem hidalható át a szakadék az intézményi-történeti közelítés (mint az egyedire koncentráló, a valósággal való közvetlen egybevetési módszer) és fenti szintézisben létrejött főáram (az általános, mindig és mindenütt érvényes, vagyis matematikailag formalizálható megoldást egyedül eredménynek tekintő módszer) között (Galbács [2017] 128–129. o.).²⁴ Ha korábban a vízvonal a monetaristák és a keynesiek között húzódott, mára a neoklasszikus szintézist alkalmazó formalistákat és a holisztikus közelítéshez ragaszkodó (rég) intézményeket választja el tartósan, és ezt nem pusztán a presztízsszempontok és a hagyomány okozza.

A matematikai formalizmus módszertana alapján az eltérő világlátású iskolák egymással párbeszédet hoztak létre, versengésük pedig a matematikai kifejtés szépségére korlátozódott. Ezzel szemben Kornai a formális leírást mindig csak eszköznek tekintette, és nem is kizárólagos eszköznek. Ez – mint láttuk – abból fakadt, hogy túlságosan is lekötötték a szocialista és a posztoszocialista világ realitásai.²⁵ Ebben a kontextusban egyszerűen értelmetlen az intézmények és a közösségi döntések kikapcsolása, az útfüggőség mellőzése, az egyéni szinten értelmezett tiszta racionalitás és korlátlan informáltság feltételezése, holott a neoklasszikusok számára mindez módszertani minimum. Mint a már idézett legújabb összefoglaló kifejti: a „magas tudományként” művelt makroökonómiában a valóságközeliség már az 1930-as évek végére immár nem szempont a koherenciával szemben (Vroey [2016] 143–148. o.). Ezért a makroökonómia a modellezési stratégiák versenyévé szűkült, és e versenyben a Lucas-iskola (DSGE) legyőzte a korábban uralkodó keynesi iskolát. A valóság ügyeivel közvetlenül az idézett összegzés szerint eleve csak a némi lenézéssel heterodoxnak nevezett irányzatok törődnek.²⁶ Elméletnek

²⁴ Az új intézményi iskola képviselői, így Ronald Coase és Oliver Williamson, valamint a viselkedési pénzügytant művelő Richard Thaler épp azért kaphatott befogadást a főáramba (és Nobel-díjat), mert elfogadták azt a módszert, amely elemzésüket a mikroökonómia egy leágazásaként értelmezhetővé és fogyasztathatóvá teszi a főáram művelői számára. Az intézményi iskola legjobb áttekintését adó Bernard Chavance is hasonlóan értékeli (Chavance [2009] 77. o.).

²⁵ A szerző 85. születésnapjára írt áttekintésében Gedeon Péter ezt a mozzanatot emeli ki, anélkül azonban, hogy kibontaná: milyen súlyos áldozatot vállalt Kornai János e tudatos döntésével is (Gedeon [2013] 44. o.).

²⁶ Ezek továbbra is virágoznak, bár a tananyagokból és a „magas tudomány” szentélyéből igyekeztek száműzni őket (annak ellenére, hogy némely képviselőik időnként még Nobel-díjra is érdemesültek). Együttértézőbb összegzést ad Fine–Milonakis [2009].

maga a modellezés, a matematika minősült, mint korábban is láttuk, és ez az elmúlt harminc évben csak erősödött (a közgazdasági Nobel-díjak száma, a díjazottak munkahelye és témája is jól mutatja e zárt piacot).²⁷ Ezzel szemben az intézményi közelítés – amint egyik legkiválóbb művelője, a közgazdaságtan, a menedzsment, a szociológia és a bölcsélet terén egyaránt működő Bart Nooteboom rövid, de didaktikai szempontól is kitűnően felépített összegzése módszeresen bemutatja – rendre és minden téren jellegzetesen más válaszokat kínál, mint a főáram bármely változata (különösen annak mikroökonómiai kinövése, az új intézményi iskola) (*Nooteboom* [2015]). A módszer és a tartalom nem választható szét, nem elegyíthető egyéni ízlés szerint.

Röviden: kutatásainak tárgya és körülményei, az ezekből közvetlenül fakadó kutatási érdeklődésének jellege – saját döntései alapján – olyan pályára vitték Kornait, amelyet csak úgy lehetett értelmezni, ha a régi intézményi gazdaságtant, illetve annak egyik ágát, a politikai tényezőkkel is számoló, az összehasonlító-történeti módszerrel élő összehasonlító közgazdaságtant alkalmazzuk. A 2007–2009-es nagy pénzügyi válság óta már nem söpörhető le egyszerűen az asztalról a régi intézményi gazdaságtan mint elemzési/valóságértelmező eszköz a neoklasszika bizonyítatlan és más tudományterületekben el sem fogadott axiómáira hivatkozva.

Kornai János életműve azt mutatja, hogy elmaradott országban, visszahúzó körülmények között dolgozva, a hivatalos elhallgattatás – újabban inkább csak elhallgatás és mellőzés – ellenére sem kell, hogy korlátozott legyen a tudományos teljesítmény. Kornai munkássága a gazdasági rendszerek megértésében mérőföldkő, és a jövőben is megkerülhetetlen marad. A 20–21. század hurrikánjainak emlékműve, és egyben egy jobb világ felé mutató irányjelző.

Hivatkozások

- ALSTON, L. J. [2008]: New institutional economics. Megjelent: *Durlauf, S. N.–Blume, L. E.* (szerk.): *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 1–11. o. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2468-1.
- BACKHOUSE, R. [1994]: *Economists and the Economy: The Evolution of Economic Ideas from 1600 to the Present Day*. Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- BACKHOUSE, R. [2014]: *A Historiography of Modern Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- BALASSA ÁKOS [1979]: *A magyar népgazdaság tervezésének alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BLANCHARD, O.–RAJAN, R.–ROGOFF, K.–SUMMERS, L. (szerk.) [2016]: *Progress and Confusion: The State of Macroeconomic Policy*. The MIT Press, Cambridge, MA–London.
- BLAUG, M. [2001]: No history of ideas please! We are economists! *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15. No. 1. 145–164. o.
- BLINDER, A. [1988]: The Fall and Rise of Keynesian Economics. *Economic Record*, Vol. 64. No. 4. 278–294. o. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1988.tb02067.x>.

²⁷ www.nobelprize.org/nobel-prizes/economic-sciences/laureates.

- CHAVANCE, B. [2009]: *Institutional Economics*. Routledge, London.
- CSABA LÁSZLÓ [1981]: Világ gazdasági integrálódás és a KGST-országok tervezési együttműködése. *Közgazdasági Szemle*, 28. évf. 11. sz. 1316–1332. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2016]: Innovations and regress in economic theory. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Vol. 14. No. 1. 80–99. o. <https://doi.org/10.5771/1610-7780-2016-1-80>.
- DALLAGO, B. [2004]: Comparative economic systems and the new comparative economics. *European Journal of Comparative Economics*, Vol. 1. No. 1. 59–86. o. <http://eaces.liuc.it/18242979200401/182429792004010103.pdf>.
- DIXON, H. D. [2008]: New Keynesian macroeconomics. Megjelent: *Durlauf–Blume* (szerk.) [2008] 1–8. o. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2401-1.
- DJANKOV, S.–GLASER, E.–LAPORTA, R.–LOPEZ-SILANES, F.–SLEIFER, A. [2003]: The new comparative economics. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 31. No. 4. 595–619. o. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.08.005>.
- DORFMAN, R.–SAMUELSON, P. A.–SOLOW, R. [1958/1987]: *Linear programming and Economic Analysis*. Dover Publications, New York.
- DURLAUF, S. N.–BLUME, L. E. (szerk.) [2008]: *The New Palgrave: Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan.
- FINE, B.–MILONAKIS, D. [2009]: *From Political Economy to Economics: Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory*. Routledge, London.
- FUSFELD, D. R. [2008]: Methodenstreit. Megjelent: *Durlauf–Blume* (szerk.) [2008] 1–3. o. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_773-2.
- GALBÁCS PÉTER [2017]: Methodology...?! Why? Some methodological aspects of the controversy between mainstream economics and institutionalism. *Economics and Business Review*, Vol. 17. No. 3. 112–134. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2947864>.
- GEDEON PÉTER [2013]: Az Anti-equilibriumtól A szocialista rendszerig és tovább. *Közgazdaság*, 8. évf. 2. sz. 35–45. o.
- HAYEK F. A. [1973]: *Law, Legislation and Liberty. Rules and Order. I. kötet*, Routledge, London.
- KANTOROVICH, L. V. [1965]: *The Best Use of Economic Resources*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- KASPER, W.–STREIT, M.–BOETTKE, P. [2014]: *Institutional Economics: Property, Competition, Policies. 2., átdolgozott kiadás*. Edward Elgar, Cheltenham.
- KORNAI JÁNOS [1957/1990/2013]: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest. Újranyomva új előszóval 1990-ben. Megjelent még: *Központosítás és piaci reform*. Kalligram, Budapest, 2013, 47–257. o.
- KORNAI JÁNOS [1965/1973]: A gazdasági szerkezet matematikai tervezése. Lipták Tamás és Wellisch Péter közreműködésével. 2., bővített és átdolgozott kiadás. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1971]: Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméletéről és a kutatás feladatairól. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1980]: A hiány. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest. Magyar nyelven újranyomva 1982-ben és 1989-ben. Új előszóval új kiadás: Kalligram, Pozsony, 2011.
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Kiadói Rt., Budapest. Újranyomva: Kalligram, Pozsony, 2012.
- KORNAI JÁNOS [1999]: A rendszerparadigma. *Közgazdasági Szemle*, 46. évf. 7–8. sz. 585–599. o.
- KORNAI JÁNOS [2005]: A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz. Osiris Kiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [2011]: Gondolatok a kapitalizmusról. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- KORNAI JÁNOS [2014a]: Bevezetés a IV. kötethez. Megjelent: *Kornai János: A puha költségvetési korlát*. Kalligram, Pozsony, 7–67. o. Megjelent még: Bevezetés A puha költségvetési korlát című kötethez. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 7–8. sz. 845–897. o.
- KORNAI JÁNOS [2014b]: Példaképünk Kína? Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport, 2014*. Társi, Budapest, 603–616. o. Újraközölve: *Kornai* [2017] 97–115. o.
- KORNAI JÁNOS [2015a]: Az összehasonlító gazdaságtan és a „tranzitológia” jövője. *Közgazdaság*, 10. évf. 3. sz. 145–154. o.
- KORNAI JÁNOS [2015b]: Milyen is hát a tőke a 21. században? *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 10. sz. 909–942. o.
- KORNAI JÁNOS [2016]: Még egyszer a rendszerparadigmáról. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 10. sz. 1074–1119. o. Újraközölve: *Kornai* [2017] 153–219. o.
- KORNAI JÁNOS [2017]: Látélet. Tanulmányok a magyar állapotokról. HVG Könyvek, Budapest.
- LEVY, D. M.–PEART, S. P. [2008]: Socialist calculation debate. Megjelent: *Durlauf–Blume (szerk.)* [2008] 1–10. o. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2070-1.
- LUCAS, R. E. [1996]: Nobel lecture: Monetary neutrality. *Journal of Political Economy*, Vol. 104. No. 4. 661–682. o.
- MISES, L. VON [1921/1975/1990]: Economic calculation in the socialist commonwealth. Megjelent: *Hayek, F. A. (szerk.): Collectivist Economic Planning*. Kelley Publishing, Clifton, NJ, 1975, 87–130. o. Újraközli: Mises Institute, Auburn, AL, 1990, https://mises.org/system/tdf/Economic%20Calculation%20in%20the%20Socialist%20Commonwealth_Vol_2_3.pdf?file=1&type=document.
- MÓCZÁR JÓZSEF [2008]: Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÓCZÁR JÓZSEF [2015]: Kornai DRSE elmélete versus általános egyensúly-elmélet. *Pénzügyi Szemle*, 60. évf. 2. sz. 200–216. o.
- MYRDAL, G. [1969]: *Objectivity in Social Sciences*. Pantheon, New York.
- NAUGHTON, B. [2017]: Is China socialist? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31. No. 1. 3–24. o. <https://doi.org/10.1257/jep.31.1.3>.
- NOOTEBOOM, B. [2015]: *How Markets Work and Fail, and What to Make of Them*. Edward Elgar, Cheltenham, <https://doi.org/10.4337/9781783477562.00007>.
- PANTSOV, S. E.–LEVINE, S. [2015]: *Deng Xiaoping: A Revolutionary Life*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- PIKETTY, T. [2015]: *A tőke a 21. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- ROESSER, B. J.–ROESSER, M. [2007]: A critique of the new comparative economics. *The Review of Austrian Economics*, Vol. 21. No. 1. 81–97. o. <https://doi.org/10.1007/s11138-006-0011-z>.
- ROMER, P. [2015]: Mathiness in the theory of economic growth. *American Economic Review*, Vol. 105. No. 5. 89–93. o. <https://doi.org/10.1257/aer.p20151066>.
- SAMUELS, W. [2008]: Institutional economics. Megjelent: *Durlauf–Blume (szerk.)* [2008] 1–5. o. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1104-2.
- SEN, A. [2003]: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Kiadó, Budapest.
- TINBERGEN, J. [1958/1966]: *The Design of Development*. 2. kiadás. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- TINBERGEN, J. [1964]: *Central Planning*. Yale University Press, New Haven.
- VROEY, M. de [2016]: *A History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- ZHANG, W. Y. [2014]: *The Logic of the Market: An Insider’s View of Chinese Economic Reform*. Cato Institute, Washington, D. C.